

'n Huldigingsartikel: Johan Heyns - Man van die kerk

P G J Meiring

ABSTRACT

Johan Heyns - Man of the church

Johan Heyns' ministry in the Dutch Reformed Church spans a period of forty years. During these years he left an indelible mark on the life and the work of the Church, in the congregations he served, at universities where he taught, as well as in synodical and ecumenical meetings. In an attempt to evaluate Heyns' contribution, attention is asked for four aspects of his life: his prophetic witness, his attempts as builder of bridges, his endeavours in the field of church-state relationships, and his so called "Broederbond Connection".

1 INLEIDING

Teen die einde van 1993 - tydens een van 'n reeks afskeidsfunksies vir Johan Heyns - het die moderator van die Sinode van Wes-Transvaal, dr Hennie Grobler, met 'n amusante én veelseggende anekdote na vore gekom. Nadat Hennie Grobler sy doktors eksamen afgelê het, het hy saam met sy twee eksaminatore sit en tee drink. Die gesprek het oor groot figure uit die kerkgeskiedenis gegaan. "Wat moet ek doen om my naam ook eendag in die boeke van die geskiedenis opgeteken te kry?", sou Johan Heyns grappenderwys gevra het. Prof Mias de Klerk, vrome en waardige hoogleraar, se vinnige reaksie was: "Johan, los maar die geskiedenisboeke. Wat belangrik is, is dat jou naam eendag in die boek van die lewe opgeteken staan..."

Op die volgende bladsye word eers, kortliks, die loopbaan van Johan Heyns in die Ned Geref Kerk - van jong teologiese student tot bekende professor en moderator van die Algemene Sinode - beskryf. Daarna word enkele aspekte van sy optrede as kerkman beoordeel. Hierdie artikel kom uiteindelik tot die konklusie dat Heyns se naam in altwee die twee boeke - dié van die geskiedenis en dié van die lewe - opgeskrywe staan.

2 VROEË ROEPING

Menslikerwys gesproke, vertel Heyns self, gaan sy roeping vër terug, na sy kinderjare toe. "Kyk, dit was nie 'n Damaskus-ervaring of 'n dramatiese gebeurtenis wat my na die teologie gelei het nie. Ek is doodgewoon van jongs af met die ideaal om dominee te word, ge vul"¹. Hy wou nie onderwyser word óf op sy vader se plaas naby Tweeling in die Vrystaat boer nie. Van kleins af was daar net één pad en één oortuiging. Sy moeder het, al sou Johan Heyns dit eers later besef, heelwat met sy roeping en oortuiging te make gehad. Sy was tien jaar lank kinderloos getroud, toe haar eerste man gesterf het. Ná haar tweede huwelik, tydens die verwagting van haar eerste kind, het sy 'n belofte gemaak: as die Here aan haar 'n seun gee sal sy hom vir sy diens grootmaak. Sonder om haar seun onder druk te plaas, het sy getrou elke dag vir hom voorbidding gedoen. Eers jare later, nadat Johan Heyns as predikant bevestig is, het sy moeder hom van haar belofte vertel.

3 VORMINGSJARE: POTCHEFSTROOM, PRETORIA, AMSTERDAM

Vir die diep spore wat Heyns in die kerk sou trap, het hy 'n deeglike vorming ontvang. Nadat die Heynsgesin Potchefstroom toe verhuis het, het Johan aan die Hoërskool Gimnasium en later aan die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys - waar hy sy voorstudie vir teologie gedoen het - studeer. Dit was veral die groot figuur Herman Stoker, bekende filosoof aan die PU vir CHO, wat

die jong student bekoor het. Nie net sou hy drie jaar lank in sy filosofieklas sit nie. Later sou Heyns terugkeer vir doktorsale studie in die filosofie. Op Potchefstroom het hy geleer wat Calvinisme werklik sou beteken. Die hele idee van 'n Christelike wetenskapsbeoefening het hom aangegryp - die feit dat alles waarmee hy besig was, sy werk, teoretiese besinning, alles, deur sy Christelike oortuiging gestempel word. Meer nog as in sy studie van die teologie, het sy studie in filosofie hom waardering vir die Calvinisme laat kry.

In 1949 is Johan Heyns Pretoria toe, om aan die Teologiese Fakulteit van die Universiteit van Pretoria te gaan studeer. Saam met hom in die klas het 'n aantal studente gesit wat, elk op sy eie wyse, óók diep spore in die Ned Geref Kerk sou trap: Carel Boshoff, Nico Smith, Willie Jonker, Murray Janson. Onder die dosente was daar professor G M Pellissier, die man wat die studente met sy lewenswysheid en diepe kennis van die teologie geïnspireer het. En daar was ook professor A B du Preez, die man wat Heyns en sy medestudente met sy kontroversiële standpunte tot heftige debatte beweeg het. Johan Heyns vertel self: "Toe ek, begeesterd met die idee van die Christelike wetenskap in professor A B du Preez se klas beland en hom uitvra oor sy standpunt, moes ek hoor hoe die Pretoriase professor - op dié punt sterk onder die invloed van Karl Barth - sê: 'Meneer Heyns, ek sê nou vir jou: die Christelike Wetenskap is uit die bouse!' Die jong Heyns was só geskok dat hy vas van plan was om sy studie aan die Universiteit van Pretoria te staak. Mias de Klerk, 'n paar jaar Heyns se senior, het hom oorgehaal om te bly: "Moenie so gou moedeloos word nie. Bly hier. Kom ons kyk wat ons van binne of kan regmaak"². Heyns het met verloop van tyd meer waardering vir A B du Preez leer kry. Hy het die studente geleer om Barth ernstig op te neem, om Barth self te gaan lees. Du Preez se onderrigmetodiek, vertel Heyns, was die model waarop hy later sy eie optredes in die klas geskool het: daag die studente met kontroversiële standpunte en kritiese vrae uit om selfstandig te begin dink.

Dogmatiek was vroeg reeds in Heyns se bloed. Toe die bekende Nederlandse dogmatikus G C Berkouwer Pretoria in 1950 besoek het, het Heyns aan sy lippe gehang. Ná 'n lesing tydens die jaarlikse opening van die Teologiese Fakulteit het Heyns met hom 'n onderhoud gevoer: sou Berkouwer hom as doktorsale student aan die Vrije Universiteit, Amsterdam, aanvaar? Op 27 Desember 1951 het Johan Heyns, sy BD-graad in sy sak, aan boord gegaan, Nederland toe. "My studie onder Berkouwer se leiding, ook my promosie, het vir my enorm baie beteken. Ek het in Amsterdam ook die klasse van Van Niftrik aan die Gemeentelike Universiteit bygewoon; later ook dié van Barth in Basel en van Brunner in Zürich"³. Op 10 Desember 1953 het Heyns met 'n proefskrif, *Die struktuur van die modalistiese triniteitsbeskouing* gepromoveer. Die jong doktor in teologie is terug na Suid-Afrika, waar hy in April 1954 sy proponentseksamen afgelê het.

4 PREDIKANT EN PROFESSOR

Johan Heyns se eerste gemeente was in die Kaap, in die nuwe gemeente Ysterplaat. Die gemeente het hoofsaaklik uit boere bestaan, mense wat stad toe getrek het omdat hulle nie meer op hul plase 'n bestaan kon maak nie. Min het 'n hoë akademiese agtergrond gehad. Feitlik almal het in 'n behuisingskema gewoon. Die nuwe dominee het met ywer gewerk. Met sy preke het hy ekstra moeite gedoen, maar Ysterplaat was ver van die gesofistikeerde Amsterdam verwyderd: "Ek vrees ek het 'n taal en 'n idioom gebruik wat totaal bo die mense se vuurmaakplek was! Ek het van antropologie en eskatologie en pneumatologie gepraat, tot 'n ouderling op 'n dag vir my gesê het: 'Ag dominee, alles wat jy sê mag waar wees, maar ons verstaan daar niks van nie'⁴. Daar was in die klein sitkamertjies van die gemeentedele wat Heyns aand vir aand met huisbesoek ontmoet het, dure lesse te leer: hoe om met jou gemeente te identifiseer, hoe om die evangelie só te bring dat selfs kinders dit verstaan.

Die eise wat Heyns se tweede gemeente, Rondebosch, aan hom gestel het, was weer anders: Sondag vir Sondag het akademië en studente van die Universiteit van Kaapstad die kerkbanke met 'n groot aantal politici gedeel. H F Verwoerd het

in sy gehoor gesit, só ook John Vorster en P W Botha. Om Sondae met vars en relevante boodskappe na vore te kom het nuwe eise gestel. Die aktualiteit van die evangelie op sosiale, ekonomiese en veral op politieke gebied moes uitgespel word.

In 1966 is Johan Heyns se groot begeerte, om voltyds met die akademie besig te wees, vervul. Op dieselfde dag het die kweekskool op Stellenbosch twee nuwe dosente beroep: Johan Heyns in die Departement Dogmatiek en Christelike Etiek en A P Treurnicht as dosent in Praktiese Teologie. Andries Treurnicht, wat toe reeds deur die destydse eerste minister John Vorster genader is om redakteur van die nuwe Transvaalse koerant, *Hoofstad*, te word, het bedank vir die beroep. Johan Heyns het die beroep egter aanvaar. Vir Heyns was dit interessante jare wat gevolg het. Dit het gou duidelik geword dat die teologiese paradigmas van professor F J M Potgieter, die hoof van die departement, en dié van sy jonger kollega nie altyd geklop het nie: "Hy het sekere sentimente en waarderings ten opsigte van die teologie van Kuyper gehad, wat ek nie met hom gedeel het nie", onthou Heyns, "maar ons het goed oor die weg gekom. Hy was in alle opsigte 'n heer"⁵.

Terwyl Johan Heyns met verlof in die buiteland was het hy, in Amsterdam, die tyding ontvang dat hy as professor in Dogmatiek en Christelike Etiek van die Teologiese Fakulteit aan die Universiteit van Pretoria beroep is. Hy het dadelik geweet dat hy sou gaan. Op Stellenbosch was hy verantwoordelik vir die doseerwerk in Etiek, Sektewese, Simboliek en Ensiklopedie. Op Pretoria sou sy groot liefde, Dogmatiek, sy verantwoordelikheid wees. Vir twee en twintig jaar, van 1971 tot 1993 het Heyns voor die klas gestaan - en elke oomblik geniet. Die klaskamer was sy laboratorium, want teologie was vir Heyns 'n wetenskap, en geen wetenskap kan sonder eksperimentering bedryf word nie. Sy eksperimente in die klas het hom soms in die warm water laat beland, nie soseer by sy studente nie, maar van tyd tot tyd by die kuratorium en die destydse breë moderatuur van die kerk. Van tyd tot tyd was daar spanning tussen die kerkleiding en die Jong Turk⁶.

5 KERKLEIER

Anders as wat die geval met enkele van sy tydgenote was, het Heyns se kritiese houding hom egter nie van die hoofstroom van die Ned Geref Kerk vervreem nie. Baie predikante, later ook sy oudstudee, het ervaar dat hy namens hulle praat, dat hy standpunte wat vir hulle ook belangrik is, verwoord. Geen wonder, dus, dat Heyns vroeg reeds op verskillende belangrike kommissies gedien het nie: die Landmankommissie wat in die sewentigerjare die kerk se rassebeleid moes formuleer, Noord-Transvaalse en Algemene Sinodale kommissies vir Leer en Aktuele Sake, en nog veel meer. As ouderlingafgevaardigde het Heyns sy plek by sinodes begin inneem. Vir min was dit 'n verrassing toe hy as assessor en later as moderator van die Noord-Transvaalse Sinode verkies is.

Wat wel 'n groot verrassing was - vir Heyns én vir die kerk - was sy verkiesing, in 1986, tot moderator van die Algemene Sinode. In 1982 was dinge anders: daar het Heyns saam met sy Stellenbosse kollega en vriend, Willie Jonker, 'n paar verligte standpunte gestel - onder andere die herroeping van die wet op Gemengde Huwelike bepleit - en met die kous oor die kop huis toe gegaan. Volgens Heyns was die 1982-sinode 'n reaksionêre sinode, wat die kerk se standpunt oor rassasake betref, gekant teen elke poging tot hervorming, 'n sinode wat vasgeval het⁷. Maar die Algemene Sinode van 1986 was 'n fris wind wat deur die kerk gewaai het. Oor sy verkiesing as moderator vertel Heyns: "(Dit was) teen my eie verwagting in. Hoewel ek geweet het dat die moderator gewoonlik uit die geleedere van een van die moderators van die streeksinodes gekies word - en ek op dié stadium Noord-Transvaal s'n was - het die gedagte nie eers by my opgekom nie. Kyk wat het in 1982 gebeur. Sal 1986 anders wees?"⁸. 'n Tweede skok, vir Heyns én die kerk, was toe sy kollegas op die moderatuur aangewys is: ds Kobus Potgieter (assessor), ds Dirk Viljoen (skriba) en dr Dirk Fourie (aktuaris). Dat die standpunte van die drie manne in baie opsigte totaal van dié van Heyns verskil het, was algemene kennis. "Goddelike ironie", het die nuwe moderator die verkiesing in 'n gesprek oor televisie beskryf. Gedurende die loop van die sinode - en veral daarna - sou Heyns en sy kollegas dikwels verskillende sienings verteenwoordig en ook verskillende

beoordelings oor wat by die sinode gebeur het die wêreld instuur.

Die aanvaarding van die verslag oor *Kerk en Samelewing* waarin die Ned Geref Kerk op 'n totaal nuwe manier oor die rol van die kerk in Suid-Afrika gepraat het - waarin die kerk ondubbelsinnig afskeid van Apartheid geneem het - het vir baie as 'n skok gekom. In baie gemeentes was daar hewige kritiek. Uiteindelik sou dit op kerkskeuring neerkom, toe die Afrikaanse Protestantse Kerk in 1987 bande met die kerk gebreek het. Johan Heyns is as moderator verantwoordelik gehou vir die kerk se besluite. Protesvergaderings is deur die land gehou: "Toe gebeur 'n lelike ding: oral waar ek gekom het, het ek die besluit van die sinode, *Kerk en Samelewing*, verdedig. Ek was as voorsitter moreel gebonde om dit te doen. Maar ook uit teologiese oorwegings het ek dit verdedig. Ek moes vir die mense sê: 'Kyk, die NG Kerk het op dié punt verander...' Die tragiese is dat my kollegas op die moderatuur ook die vergadering bygewoon het en gesê het: 'Niks het verander nie. Ons is nog die ou kerk'. Of anders: 'Moenie so 'n vreeslike bohaai maak nie. Ons sal sake by die volgende sinode, met julle hulp, weer regstel. Dan sal die kerk *Kerk en Samelewing* weer herroep!' Dit het natuurlik enorme interne spanning in die geleedere van die breë moderatuur veroorsaak. Heyns sê een ding en die ander iets anders!". Toe Heyns kort ná die sinode op uitnodiging voor die televisiekameras van die BBC in Londen én ook in Nederland die kerk se nuwe standpunt gestel en verdedig het, het daar 'n warm ontvangs tuis gewag. In sy voorwoord tot die kerk se amptelike reaksie op die baie kritiek wat teen *Kerk en Samelewing* ingebring is, spreek Heyns in dié dae die versugting uit dat - as die lidmate die Bybelse motivering van die sinodebesluit ernstig opneem - "emosies sal afkoel, redelikheid oorneem en rustigheid sal intree"⁹.

Teen 1990, toe die volgende Algemene Sinode sou sit, was die stryd egter volstry. Die elf streeksinodes van die Ned Geref Kerk het intussen die 1986-besluite aanvaar. Die kerk het sy vensters na buite oopgemaak. Heyns kon nie weer as moderator verkies word nie, maar die sinode het sy waardering teenoor hom bevestig deur hom as assessor aan te wys. Vir die volgende vier jaar wou hulle sy stem én sy invloed in die nuwe dagbestuur (moderatuur) van die sinode behou. Kanse om in die jare wat sou volg - tot en met sy aftrede as professor in 1992 - sy stem te laat hoor was legio: by die bekende Rustenburgeraad in 1986, by talle ekumeniese konferensies in Suid-Afrika en in die buiteland.

Oral waar Heyns in die jare gekom het, waar hy namens die kerk opgetree het, het hy 'n besliste indruk gelaat. Of sy gehoor altyd met sy sterk standpunte saamgestem het of nie, een ding was duidelik: Heyns was iemand om mee rekening te hou. Die televisiejoernalis, Hennie Duvenhage, was waarskynlik korrek in sy opsomming, kort ná Johan Heyns se emeritaatsaanvaarding: "Johan Heyns was in baie opsigte, die afgelope jare Meneer NG Kerk. As iemand die NG Kerk wou ontmoet of wou weet wat die NG Kerk sê, was Heyns die man!"¹⁰.

6 DIE BOEK VAN DIE GESKIEDENIS

Tot sover die bespreking van die spore wat Johan Heyns in die kerk getrap het. Wat oorbly is die moeiliker vraag: Hoe moet 'n mens Johan Heyns se optrede beoordeel? Om na die anekdote aan die begin van die artikel te verwys: wat sal in die geskiedenisboeke oor die lewe en werk van Heyns geskrywe staan? Na my mening sal daar aan ten minste vier sake aandag gegee moet word:

6.1 'n Profet

Die optrede van Johan Heyns om 'n profetiese getuienis te lewer, word deur verskillende persone verskillend beoordeel. Aan die een kant is daar die oordeel van diegene soos J J F Durand wat Heyns verwyt het dat hy nie indringend genoeg oor die rol van die kerk in die Suid-Afrikaanse samelewing gepraat het nie, dat sy uitsprake oor die kerk in ons konteks en in ons dag, te algemeen en vryblywend was. In sy kommentaar op 'n hoofstuk van Heyns in die boek *Stormkompas*, waarin Heyns redelik uitvoerig op die rol van die kerk in ons land skrywe, was Durand se eerste woorde: "Ek het 'n probleem met prof Heyns se bydrae: met geringe wysigings kon dit net so goed geskryf gewees het oor die kerk in... sê, Lapland"¹¹.

Meer persone - in sowel die binneland as uit die buiteland - sou graag dat Johan Heyns vroeër en nog duideliker stelling sou inneem oor byvoorbeeld die rassestandpunt van die Ned Geref Kerk.

Aan die ander kant was daar weer 'n koor van stemme wat Heyns verwyet het dat hy te duidelik gepraat het, wat in Heyns die man gesien het wat die hele Ned Geref Kerk op sleeptou geneem het, op die pad van die verwerping van die ideologie én die teologie van apartheid. In die sinode van 1982 het hy saam met Willie Jonker sy kleure gewys, en in 1986 en 1990 toe standpunte oor sake soos apartheid en kerkenheid binne die Ned Geref Kerkfamilie ingeneem is, was Heyns in die voorhoede. Ná die sinode was hy - soos hulle dit gesien het - veral die man wat die kerk se nuwe standpunt met ywer verkondig het.

Heyns se formulering van 'n kritiese standpunt oor die Suid-Afrikaanse werklikheid het oor 'n lang tyd ontwikkel. Reeds as student in Amsterdam is hy gedwing om met nuwe oë na swart-wit verhoudings te kyk. Vir die eerste keer in sy lewe het hy saam met swart medestudente klasgeloop en kerk toe gegaan; moes hy ervaar hoe swart studente soms hul blanke medestudente die loef afsteek. In Suid-Afrika in die vyftiger jare was wit gelyk aan meerderwaardig en swart aan minderwaardig. In Amsterdam, het hy besef swart hoef nie gelyk aan meerderwaardig te wees nie, wit ook nie aan minderwaardig nie. Meer nog, wit en swart kan met mekaar gemeenskap hê. Terug in Suid-Afrika het die jong Heyns die les onthou, al sou hy nie dadelik 'n ander standpunt as die gangbare in die kerk wou stel nie: "Ek kon nie... daarvoor was ek in 1953 en 1954 nog veels te veel van 'n junior in die kerk. Maar daar het 'n rypingsproses in Nederland begin wat my lewe sou verander"¹².

Met verloop van jare het Heyns se standpunt wel duideliker begin uitkristalliseer. Die ervaring wat hy opgedoen het as lid van die Landmankommissie wat die destydse *Ras, Volk en Nasie*-verslag vir die sinode van 1974 moes skryf, was vir Heyns van groot waarde¹³, soos ook die jare van diens in die Kommissies vir Leer en Aktuele sake van sowel die Sinode van Noord-Transvaal, as die Algemene Sinode. In die vroeë tagtiger jare het Heyns met al meer duidelikheid en vrymoedigheid sy stem oor die sake laat hoor, nie net in akademiese geskrifte nie, maar ook in talle artikels in *Die Kerkbode*, in *Die Voorligter* en in sy gereelde bydraes in die Transvaalse koerant, *Die Beeld*. In 1980 het Johan Heyns saam met 'n paar kollegas van Stellenbosch en Pretoria vir 'n klein storm gesorg toe hulle hul *Hervormingsdaggetuienis* gelewer het, waarin lojale kritiek teen die kerk duidelik na vore gekom het. Waar Heyns soms nog versigtig was in hoe hy sy kritiese standpunt gedurende dié jare geformuleer het, moet dit tot sy krediet vermeld word dat hy sy hand oor 'n aantal - meestal jonger - kollegas gehou het, wat wel wou waag om nog harder en duideliker te praat. Toe 124 predikante van die Ned Geref Kerk in 1982 met hul *Ope Brief*, wat heelwat beroering in die kerk veroorsaak het, gekom het, het Heyns hul openlik gesteun en vir hul standpunt begrip gepra.

Heyns se rol tydens die 1986- en 1992-sinodes en sy dinamiese verdediging van die kerk se nuwe standpunt het 'n prys gekos. Van die meerderheid mense in en buite die Ned Geref Kerk was daar waardering en lof. Van die kant van 'n spraaksame en onthutste minderheid was daar egter bitter kritiek. Ná die sinode van 1986 het Heyns swaar geleef: "Ek dink nie iemand kan hom voorstel wat alles in die tyd met my gebeur het nie. Daar was nie 'n uur van die dag of nag wat ek nie die aakligste oproepe ontvang het nie. Dan nog die massa en massa briewe wat hier aangekom het... die persoonlike gesprekke wat ek moes voer. Ek was die een... wat die NG Kerk oopgestel het, wat alles weggegee het vir die swartes... deur wie P W Botha wat toe ook politieke veranderinge teweeggebring het, gewerk het... min of meer die inkarnasie van die bese"¹⁴.

Wat Johan Heyns in die tyd waarskynlik die heel seerste gemaak het was die stigting van die Afrikaanse Protestantse Kerk, kort na die sinode van 1986. Heyns het - nogal teen die sin van sy moderatuur in - moeite gedoen om die stigter van die APK, dr Willie Lubbe, te ontmoet en om indringende gesprekke te insieer. Dit het egter nie veel gehelp nie. Op 27 Junie 1987 het 30 000 lidmate die Ned Geref Kerk verlaat, tesame met 'n honderdtal predikante, om 'n Protestantse kerk vir blanke Afrikaners te stig. As moderator het Heyns hom die skewing in NG Kerk-geleedere geweldig aangetrek. In 'n sekere sin het hy verantwoordelik gevoel

vir wat gebeur het - en dit het heelwat persoonlike wroeging meegebring. So onlangs nog as Januarie 1994 het 'n samespreking tussen die dagbestuur van die Algemene Sinodale Kommissie en die leiding van die APK in Pretoria plaasgevind. Dit was uit die gesprekke duidelik dat die wonde ná sewe jaar nog rou is¹⁵.

6.2 'n Brugbouer

Vra 'n mens Johan Heyns hoe hy die tol wat sy profetiese rol geëis het, verduur het, is sy antwoord: "Jy vra hoe ek dit verwerk het? Ek wou 'n brugbouer wees, en - soos iemand eenkeer teenoor my opgemerk het - 'n brug moet gewillig wees dat 'n mens op hom trap. Ek wou 'n instrument van versoening wees, en moes aanvaar wat na my kant toe kom"¹⁶.

Heyns se persoonlikheid, die sterk standpunte wat hy stel, het sommige van hom verveem. Dat hy wel daarin geslaag het om die rol van versoener op hom te neem - om die bouer van brúe tussen kerke en mense, dikwels ook tussen mense met botsende politieke standpunte, te wees, is wáár. Dit was, byvoorbeeld, op voorstel van Heyns dat die Algemene Sinode van 1990 die verrassende besluit geneem het om die Apostoliese Geloofsending as "erkende kerk" te aanvaar.

6.3 Kerk en Staat

In sy werk *Dogmatiek*, skryf Heyns oor die rol van die kerk in die samelewing: "Die kerk is nie 'n religieuse kokon, toegespin deur die drade van sy eie kulties-liturgiese handeling nie. Die kerk mag hom nie - met of sonder die Skrif - in 'n eie aparte 'godsdienstige tuisland', ver weg van die gewoel van die wêreld terugtrek nie"¹⁷.

Op baie maniere het Heyns bewys dat hierdie woorde sy erns is. Op talle terreine, veral ook wat die verhouding tussen kerk en staat betref, het hy sterk standpunt ingeneem. Hy het indringend oor dié komplekse verhouding geskrywe, ook openbare lesings gelewer. Tydens die Rustenburgberaad (November 1991) het hy voor 'n gehoor van 280 kerkleiers die beginsels wat die kerk-staat-verhouding bepaal, uitgespel¹⁸.

Woorde moet egter in dae omgesit word, en dit het Heyns gedoen. Reeds in sy Rondebosche jare het Heyns op persoonlike vlak met die politieke leiers van die dag kontak gemaak. Hulle het waardering vir die dominee, en later professor, gekry. Sy standpunte het 'n rol begin speel. Tydens talle deputasies by politieke leiers wat hy namens die kerk bygewoon - en dikwels gelei - het, het die persoonlike rapport tussen Heyns en die politici vrugte afgewerp. Sy bemiddeling in lastige situasies is aanvaar, sy raad deur talle gevra. Toe die Sinode van 1986 ná 'n voorstel van die vloer na die Islam as 'n "valse godsdiens" verwys het, het dit reperkussies tot in die Midde-Ooste gehad. Een aand het die minister van Buitelandse Sake, mnr Pik Botha, Heyns opgebel: "Ek sit met my hande in my hare. Die groot oliebaronne... dreig om ons olievoorrade af te sny"¹⁹. Heyns moes met 'n vinnige openbare verduideliking die kastaiings uit die vuur krap. Later, toe die staatspresident in 1992 'n referendum oor die politieke toekoms van die land uitgeroep het, het mnr De Klerk Heyns se advies gevra. As mnr Nelson Mandela of dr Gatsha Buthelezi met die Ned Geref Kerk sou praat, is die vraag dikwels pertinent gestel: Sal Heyns teenwoordig wees?

Dit beteken nie dat Heyns nie die vrymoedigheid geneem het om as dit nodig was ernstig van die regering - of watter ander politieke groepering - te verskil nie. Nog die kerk, nog Heyns sou 'n party dienstig wees. Daar was 'n tyd, het Heyns dikwels verduidelik, dat die Ned Geref Kerk te ná aan een party, aan die regering van die dag, gestaan het. Dit het die kerk suur bekom en die fout moenie herhaal word nie.

6.4 Die Broederbond-konneksie

As die kerk 'n getuienis op politieke terrein moes lewer, het dit beslis ook op kulturele gebied gegeld. Vir Heyns was sy Afrikanerskap en die Afrikanerkultuur altyd belangrik. Van sy ouers tuis, veral van sy moeder, het hy 'n warm vaderlandsliefde geleer: "Kultuur, my eie betrokkenheid op kultuurgebied was vir my óók altyd

'n groot saak"²⁰. Geen mens kan 'n Christen in 'n vakuum wees nie, was sy standpunt. Heyns het homself altyd as 'n Christen-Afrikaner beskou.

Een resultaat van Heyns se sterk oortuiging op dié gebied was sy lidmaatskap van die Afrikaner Broederbond. Vir baie mense was Heyns se AB-konnekksie 'n struikelblok. Twee opsigbare boeke wat in 1978 en 1979 oor die Broederbond gepubliseer is, wat onder andere lyste name van AB-lede bevat het, het heelwat vroeë opgeroep²¹. Die integriteit van Johan Heyns en talle kollegas is bevraagteken. Tot in die buiteland, vertel Heyns, het mense die boeke uitgehaal en hom daarmee gekonfronteer. Een van my eie helderste herinneringe is die dag toe Rykie van Reenen, bekende Johannesburgse joernalis, en ekself in die vroeë tagtigerjare in Heyns se studeerkamer by hom gepleit het: sy reputasie en sy getuienis was op die spel - dit sou homself én die Kerk ten goede kom as hy sy band met die Broederbond verbreek.

Heyns het toe - soos nou - sy lidmaatskap verdedig: "My verbintenis met die Broederbond gaan baie vër terug. Ek het in die vroeë sestiger jare lid geword. Ek het altyd my betrokkenheid... as 'n geleentheid tot diens aan my mede-Afrikaners gesien. In die Broederbond wou ek my ideale as Christen-Afrikaner uit leef. Ek het gou besef dat die vertroulike aard van die AB verdenking onder mense saai. Buitestaanders sien (dit)... as die dekmantel waaronder in die donker geknoei word. Ek het altyd gevoel dat wat die AB doen net so goed in die openbaar gedoen kan word. By... die sinode van Noord-Transvaal het ek voorgestel dat die Broederbond versoek moet word om sy vertroulikheid te laat vaar. Later het die Algemene Sinode die versoek herhaal. Die uitvoerende Raad van die AB het egter daarteen besluit. Ek meen hulle was verkeerd; na buite sou die AB baie meer geloofwaardig kon ootree..."²². Vir Heyns was dit 'n belangrike dag toe die AB in 1994 wel besluit het om van gedaante te verander en om sy vertroulikheid prys te gee. Hy was selfs gewillig om hom tot nuwe ondervoorsitter te laat verkies.

Hoe Heyns se AB-betrokkenheid in die toekoms beoordeel sal word, sal ons nog moet leer. Persoonlik meen ek dat Heyns - en talle van sy kollegas - in 'n kritieke tyd van ons kerkgeskiedenis 'n nog duideliker stem sou laat hoor het, as hy nie lid van die AB was nie, óf sy lidmaatskap vroeg reeds in heroerweging geneem het. Vir talle kollegas in die geleedere van die Ned Geref Kerk-familie én in breër ekumeniese kringe, net Heyns se Broederbond-konnekksie ernstige probleme geskep.

7 SLOTSOM

Tot sover die verhaal en die beoordeling van die rol wat Johan Heyns as kerkman oor die loop van baie dekades gespeel het. As jong proponent, met 'n Hollandse graad (en aksent) het hy in Pretoria aangeland, gereed om gelegitimeer te word vir 'n bediening in die Ned Geref Kerk. Dit was in Januarie 1953. In November 1993 het hy finaal as professor aan die Universiteit van Pretoria die tuig neergelê. Veertig jaar lank het hy die kerk, méér nog, die koninkryk van God gedien. Mias de Klerk, sy ou vriend en kollega was verniet besorg: Johan Adam Heyns se naam, staan in altwee boeke geskrywe: die boek van lewe en die boek van die geskiedenis.

NOTAS:

- 1 Meiring, Piet 1994 *Johan Heyns aan die Woord. 'n Vraaggesprek* (ongepubliseerde manuskrip) Pretoria: Alg Sinode NG Kerk, 1-2.
- 2 Meiring, a w, 1994, 4.
- 3 Meiring, a w, 1994, 6.
- 4 Meiring, a w, 1994, 9.
- 5 Meiring, a w, 1994, 11.
- 6 Meiring, a w, 1994, 12.

- 7 Meiring, *a w*, 1994, 14.
- 8 Meiring, *a w*, 1994, 15.
- 9 Meiring, *a w*, 1994, 17. Die volledige teks van die besluit van die Algemene Sinode is in 1966 en 1990 gepubliseer: *Kerk en Samelewing. 'n Getuienis van die Ned Geref Kerk* Bloemfontein: NG Sendingpers. Die antwoord van die kerk is te vinde in *Antwoord van die NG Kerk op "Geloof en Protes* (ASC. Mei 1988) Pretoria: - ASK.
- 10 Uittreksel uit 'n persoonlike onderhoud met die skrywer, 27 Januarie 1994.
- 11 Smith, J; Geldenhuys, F E O'B; Meiring, P (reds) 1981 *Stormkompas. Opstelle op soek na 'n suiwer koers in die Suid-Afrikaanse konteks van die jare tagtig*. Kaapstad: Tafelberg, 21.
- 12 Meiring, *a w*, 1994, 7.
- 13 Die uiteindelijke verslag is in 1975 gepubliseer. *Ras, Volk en Nasie en Volkere verhoudinge in die Lig van die Skrif*, Kaapstad/Pretoria: NGKU.
- 14 Meiring, *a w*, 1994, 18. 'n Interessante maar ook dikwels eensydige beskrywing van die debat in die Ned Geref Kerk en die rol wat Heyns gespeel het is te vind in: Serfontein, J H P, 1982. *Apartheid, Change and the NG Kerk*. Emmarentia (Johannesburg): Taurus.
- 15 *Notule Dagbestuur van die ASK*, 25 Januarie 1994.
- 16 Meiring, *a w*, 1994, 18.
- 17 Heyns, J A 1978. *Dogmatiek*, Pretoria: NGKB, 369.
- 18 Alberts, Louw; Chicane, Frank (reds) 1991: *The Road to Rustenburg. The church looking forward to a new South Africa*, Kaapstad: Struik, 170-176.
- 19 Meiring, *a w*, 1994, 16.
- 20 Meiring, *a w*, 1994, 21,22.
- 21 Wilkens, I; Strydom, H 1978. *The Super-Afrikaners*, Johannesburg: Jonathan Ball; Serfontein, J H P 1979. *Brotherhood of Power. An exposé of the secret Afrikaner Broederbond*, Londen: Rex Collings.
- 22 Meiring, *a.w*, 1994, 21,22.